

VZPOMÍNÁME: SVĚT DĚTÍ I.

OTÁZKY A ODPOVĚDI

1. Jaký vliv na výchovu dětí měla komunistická propaganda?

Komunistická propaganda se projevovala ve školách na různých úrovních. Jedna byla formální, která se odrážela na podobě nástěnek, vyvěšených hesel a plakátů k protežovaným výročím. Významnou roli hrála na pracovištích svazácká a stranická organizace, která výrazně ovlivňovala také volnočasové aktivity studentů. Druhá rovina souvisela s podobou školské politiky a konkrétního obsahu výuky v jednotlivých předmětech, jejíž základní rámec určovalo vedení Komunistické strany Československa. Již v dubnu 1948 byl přijat zákon o jednotné školské soustavě, který poté v několikrát upravené podobě vydržel až do roku 1990, kdy bylo školství opět po více než čtyřiceti letech otevřeno soukromým a církevním školám. Komunistické vedení rozhodovalo na základě řady různých dokumentů o regulaci školní výuky. Například v roce 1951 přijalo předsednictvo ÚV KSČ Usnesení o učebnicích pro střední a národní školy, které jednoznačně určilo marxistickou orientaci v obsahu školního vzdělávání.

2. Které předměty byly nejvíce postiženy komunistickou ideologií?

Nejvíce postiženy komunistickou propagandou byly společenskovední předměty (zejména dějepis, občanská výchova, český jazyk a literatura a ruský jazyk, který byl ze zákona prvním cizím jazykem a pro více než polovinu dětí také jediným, se kterým se na škole vůbec setkaly), kde se prosazoval výrazně jednostranný ideologický výklad. V dějepise byly neproporcionálně zdůrazněny dějiny Sovětského svazu a komunistického hnutí, naopak národní dějiny byly omezeny, zkresleny či dokonce falšovány (například role československých legionářů v období první světové války či úloha americké armády při osvobození Československa v roce 1945). Záleželo ovšem samozřejmě na konkrétních učitelích a vedení školy, nakolik chtěli a případně dokázali v tomto ideologickém rámci předávat žákům také kritické pohledy a informace nad rámec schválených jednotných učebnic.

3. Čím se udržovala disciplína ve školách?

Princip jednotného školství umožňoval uplatňování značné politické diskriminace při přijímání na střední a vysoké školy včetně pedagogických fakult. S výjimkou druhé poloviny šedesátých let bylo studium podmíněno politickými kritérii a značná část dětí byla posuzována podle třídního profilu svých rodičů a hodnocení stranických orgánů. Disciplína byla vyžadována ve formální rovině, například jednotným oslovením učitelů soudruhu a soudružko, které odkazovalo na komunistickou výchovu. Vyžadováno bylo také jednotné oblečení při tělesné výchově, které mělo zaručit rovnost žáků. Podle vzoru sovětského školství vznikl rovněž systém mimoškolní výchovy, kde měl být kladen důraz na komunistickou výchovu mladé generace. Klíčovou roli zde měla hrát Pionýrská organizace ČSM (v sedmdesátých a osmdesátých letech SSM), jejíž činnost však byla někdy spíše jen formální.

4. Jak se na dětech odrážela tehdejší politická situace ve světě?

Zejména v první polovině padesátých a osmdesátých let se vyhrocená mezinárodní situace promítala také do každodenní podoby školní výuky. Jedním z předmětů byla branná výchova, která byla vedle praktických nácviků ochrany pomocí plynové masky a dalších pomůcek silně zatížena komunistickou ideologií. Dvakrát ročně se konala branná cvičení. Studenti měli být

díky branné výchově lépe připraveni na chemický či jaderný útok, starší studenti se učili také střílet, ošetřovat zranění či orientovat se v mapě. Povinnost branné výchovy na školách byla přímo určena zákonem č. 73/1973 Sb., kde se v preambuli hovořilo o jejím „prohlubování na vyhraněně třídních a internacionálních základech“.

5. Jací hrdinové byli dětem předkládáni jako vzor po únoru 1948 ve školách?

V padesátých letech byly dětem ve školách překládány jako vzory často postavy ze sovětské literatury. Patřil mezi ně například Alexej Petrovič Maresjev, legendární sovětský pilot z doby Velké vlastenecké války, který bojoval jako stíhač i po amputaci obou nohou (v románu *Příběh opravdového člověka*, který napsal Boris Polevoj, bylo jeho příjmení změněno na Meresjev). Další postavou byl chlapec Pavlík Morozov, vlastním jménem Pavel Trofimovič Morozov, z něhož sovětská propaganda vytvořila prototyp sovětského mučedníka. Podle jejího podání byl Pavlík Morozov předsedou pionýrského oddílu ve vsi a udal úřadům jako kulaka svého otce, který byl poté poslán do gulagu. Pavlík Morozov byl údajně ze msty zavražděn příbuznými, kteří byli odpůrci kolektivizace. V mnoha sovětských městech mu byly poté postaveny pomníky. Podle archivních pramenů však byl později tento výklad zpochybněn. Mezi povinnou četbu také patřila další kniha *Čuk a Gek*, kterou napsal sovětský spisovatel Arkadij Gajdar. Vypráví o dvou malých chlapcích, kteří jedou s matkou navštívit otce pracujícího na Sibiři a po útrapách se nakonec šťastně shledají na Nový rok.

Zcela výjimečné postavení v galerii školních hrdinů měl komunistický novinář a odbojář Julius Fučík, který byl v roce 1943 popraven nacisty v Berlíně. V roce 1945 vyšla kniha jeho motáků z vězení. Jeho vdova Gusta Fučíková v prvním vydání vynechala pasáže, ve kterých její manžel naznačil, že hrál s gestapem „vysokou hru“. Po únoru 1948 se Fučík stal ikonou komunistické propagandy nejen v Československu, neboť *Reportáž psaná na oprátce* se postupně stala nejprekládanější knihou české literatury (přeložena byla přibližně do devadesáti jazyků).

6. Kdy a proč vznikl Pionýr? Jak byl oblíbený? Byla účast v něm povinná?

Pionýrská organizace Československého svazu mládeže (ČSM) vznikla na slučovací konferenci mládežnických organizací 23. dubna 1949. Koncipována byla jako jednotná masová organizace, jejímž cílem byla výchova dětí ve školním věku (9–15 let, od roku 1967 byla spodní hranice snížena na 8 let) v duchu komunistické ideologie. Pro menší děti byly od roku 1956 zřizovány oddíly jisker, které se připravovaly ke složení slibu obsahujícího přísahu věrnosti socialistické vlasti. Při přijetí byl nový pionýr dekorován rudým šátkem jako symbolem organizace (odznáčkem se znakem otevřené knihy a třemi rudými plamínky) a obdržel legitimaci. Pionýři nosili modré košile. Zdravili se také určeným pozdravem, v němž se hovořilo o připravenosti k budování a obraně socialistické vlasti.

Na každé škole byla ustavena pionýrská skupina v čele s předsedou. Pionýrské oddíly byly vedené vybranými členy ČSM (později SSM). Hlavní náplní pravidelných schůzek měla být ideová výchova. Oddíly se také věnovaly sportu, turistice, recitačním, čtenářským a pěveckým soutěžím. Záleželo často na konkrétních vedoucích, zda dokázali děti zaujmout. V rámci řady pionýrských oddílů působili někdejší skautští vůdci, kteří se snažili pokračovat v tradici zakázané organizace. O prázdninách se organizovaly letní tábory, na kterých se od roku 1956 výrazně podílel Revoluční odborový svaz. Vybraní pionýři byli také odměňováni pobytem v mezinárodních pionýrských táborech, z nichž nejznámější byl sovětský Artěk.

V období pražského jara se jednotné mládežnické hnutí rozpadlo a opět se obnovil Junák. Po nastolení tzv. normalizace byla v roce 1970 založena nová pionýrská organizace, tentokrát jako součást Socialistického svazu mládeže. Pionýrská organizace SSM postupně získala nejen stejnou rigiditu, ale také masovost jako její předchůdkyně. V roce 1971 vykazala 681 000 členů, v roce 1976 již 1 495 259 členů a v roce 1985 sdružovala 1 807 780 dětí. Formálně v Pionýru sice účast nebyla povinná, ale naprostá většina dětí byla zapsána, aniž by dostaly možnost výběru. Do Pionýru naopak nebyli v některých případech přijímáni potomci osob se špatným kádrovým profilem.

Odpovědi vypracoval:

Petr Blažek, historik

Doporučená literatura:

KOCIAN, Jiří (ed.): *Tematická příručka k československým dějinám 1948–1989*. I., II. a III. svazek, Ústav pro soudobé dějiny AV, Praha 2021.

KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin: *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*. I. a II. svazek, Academia, Praha 2011.

KNAPÍK, Jiří a kol.: *Pionýři, malované děti? Pionýrská organizace ČSM a dětský kolektiv (1949–1968)*. NLN. Praha 2022.

KNAPÍK, Jiří: Jiskry v Pionýrské organizaci ČSM (1959–1967), In: *Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy*, roč. 12, č. 1 (2021), s. 91–107.

PAŽOUT, Jaroslav (ed.): *Informační boj o Československo / v Československu (1945–1989)*. ÚSTR – Technická univerzita v Liberci, Praha – Liberec, 2014.

Odkazy:

Příběhy bezpráví (projekt vzdělávacího programu Jeden svět na školách společnosti Člověk v tísni)

www.pribehybezpravi.cz

Retro muzeum Praha

www.retromuzeumpraha.cz

Totalita.cz

www.totalita.cz

Ústav pro studium totalitních režimů

www.ustrcr.cz

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.

www.usd.cas.cz

Poslední aktualizace: 10/2022